

PICTORII BASARABENI ȘI ȘCOALA DE LA PARIS. NOTIȚE PRELIMINARE

Dr. hab. Tudor STAVILĂ

Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM

BASSARABIAN PAINTERS AND THE SCHOOL FROM PARIS. PRELIMINARY NOTES

Summary. The article *BASSARABIAN PAINTERS AND THE SCHOOL FROM PARIS* refers to Bassarabian artists studies in West-European capitals in the first half of the twentieth century and their creation, which was carried out far from Bassarabia borders. In this respect, an important role was played by Brussels, Amsterdam, Munich, and especially by Paris, where was established the largest colony of Bassarabian painters. Thus, France claimed the right to consider them as French creative personalities. Among art schools in Paris, were had studied Bassarabian students, a special role played La Grand Chaumière, where are studying Isaac Antcher (1920), Olga Hrschanovskaia (Olby, 1923), Lydia Luzanowsky (1923-1927), Antoine Irisse (1926) and Alexandre Hinkis (1933), who also follows the National Superior School of Decorative Arts, which he graduates in 1939, Zelman Otciacovsky also studies at the National Superior School of Decorative Arts (1923-1926) and at the Ranson Academy (1935), as well here studies Samson Flexor (1924-1926), who continues his studies at La Grand Chaumière. In 1925 at the Julian Academy begins his studies Sasha Moldovan, and then continuing its at La Grand Chaumière. At the Ranson Academy are enrolled as students Numa Patlajean and Pertz Vaxman (1910).

Most of Bassarabians are studying at the National Superior School of Decorative Arts in different periods of the years 1920-1930. Among the first established here appears Felix Roitman (1925), Gregoire Michonze (1923), Joseph Bronstein (1924), Elena Barlo (1932-1934), Natalia Brăgalia (1928-1931), Tatiana Senkevici-Bulavițchi (1929-1932) and others.

Keywords: Bassarabian artists, the School from Paris, La Grand Chaumière, the National Superior School of Decorative Arts, Julian Academy, Ranson Academy, European painters.

Arta și creația artistică care a evoluat în afara granițelor Basarabiei interbelice constituie un subiect important al culturii naționale. Studiarea acestei diaspore spectaculoase abia dacă cuprinde două decenii, majoritatea publicațiilor apărute făcând referințe la operele pictorilor basarabeni care s-au manifestat în ambianța artistică a Bucureștiului postbe-

lic. Continuă însă să rămână în umbră creatorii care s-au realizat în afara spațiului românesc. Fiind parte componentă a culturii europene, arta plastică basarabească, prin reprezentanții săi, a servit drept punte de apropiere culturală cu alte țări.

Interesul pentru o istorie adevărată a artelor plastice basarabene din perioada interbelică se explică și prin interdicțiile puterii sovietice: acestea erau etichetate drept „artă burgheză”, „formalistă”, „străină metodei realismului socialist”, căreia i se rezervase o poziție monopolistă. Astfel, după 1990, în Republica Moldova au apărut mai multe monografii consacrate segmentului de timp dintre cele două războaie mondiale ce conțineau informații despre arta basarabească interbelică, dar publicațiile nominalizate nu au pus în lumină decât o parte a valoroasei moșteniri, cea la care autorii au avut acces. Și anume la creația artiștilor plastici, care, deși aveau studii europene, au locuit și activat în perioada respectivă sau la Chișinău, sau la București. Dintre ei, nume de referință sunt Auguste Baillayre și elevii săi – scenograful și graficianul Theodor Kiriakoff, gravorul Gheorghe Ceglocoff, pictorul Moisei Gamburd, graficianul Șneer Cogan și alții, care au studiat inițial la Chișinău, iar ulterior au urmat studiile la București, Germania, Franța sau Belgia.

În fondul lui Auguste Baillayre de la Arhiva Națională [1] se conțin numele (în franceză) a circa 20 de studenți ai săi care și-au continuat studiile în străinătate și au revenit acasă. Printre ei figurează Olesea Hrșanovschi-Breslau (1919-1921), Joseph Bronstein (1919-1921), Natalia Brăgalia (1921-1926), Elena Barlo (1920-1924), care au studiat în perioada indicată după Chișinău la Paris, Moisei Gamburd (1920-1924), Elisabeth Ivanovsky (1922-1928), Nina Jascinsky (1920-1925) cu studii la Bruxelles în perioada indicată, alții urmând studiile în Praga (Galina Ceascenco, 1923-1928), București (Irina Filatiev, 1926-1932; Vladimir Evers, 1924-1930; Alexandra Mihailov, 1924-1930), Iași (Theodor Kiriakoff, 1920-1923; Maria Starcevschi, 1925-1933; Victor Rusu-Ciobanu, 1931-1935), alții doar cu studiile de la Chișinău.

Despre artiștii plastici basarabeni care nu au mai revenit la baștină, fiind determinați să activeze în țările unde și-au făcut studiile, până nu demult nu se știa decât numele, descoperite în presa timpului, fără a se cunoaște detalii despre faptul cum le-a evoluat destinul și activitatea în țara respectivă. Timpul a făcut lumină asupra acestor personalități, care în funcție de țara unde au activat sunt considerați pictori francezi, germani, belgieni, americani sau brazilieni, devenind nume de referință în arta Europei postbelice.

Numa Patlagean. *Cardinalul Alfred E. Smith*, 1930, bronză, granit

Artiștii plastici basarabeni, cu studii europene, au avut puține oportunități pentru a-și realiza activitatea. Ei au trebuit sau să emigreze, sau să se conformeze cerințelor rigide ale „realismului socialist”, executând comenzi de stat. Majoritatea dintre ei au preferat să rămână în țările europene, unde și-au făcut studiile, realizându-se integral în creație.

Cu toate că au studiat în diverse instituții ale Europei, mulți pictori basarabeni au fost participanți activi la procesul artistic numit *Școala de la Paris*, unul dintre cele mai importante fenomene culturale ale secolului XX, care a revoluționat artele plastice sub aspectul experimentelor artistice și a apariției unor noi forme ale limbajului plastic.

Fiind o noțiune ambiguă, *Școala de la Paris*, cu cele trei etape ale existenței sale, clasificate de istoricii de artă, a fost determinată de contextul cosmopolit și internațional al artei pariziene de la începutul secolului XX. Această etapizare se referă, în general, la toți cei circa 500 de artiști plastici cu

Antoine Irise. *Foarfecel*, 1924, u/p, 63×79 cm

Lidya Luzanowsky (Marinescu). *Bustul O. Olby*, anii 1940, calcar

reședință la Paris, indiferent de naționalitate sau țările de origine.

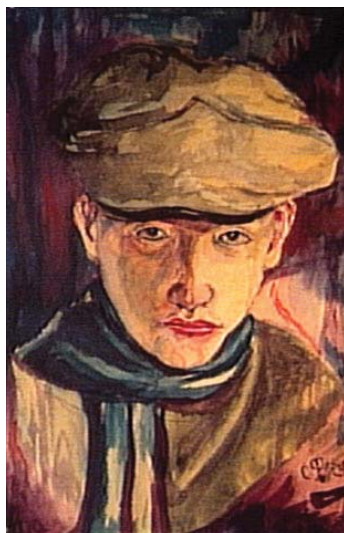
Astfel, printre reprezentanții primei etape (1900-1920), întâlnim numele spaniolului Pablo Picasso, francezului Henry Matisse, italianului Amedeo Modigliani, rusului Marc Chagall, românului Constantin Brâncuși sau al niponului Tzougouharu Foujita.

Etapa secundă a *Școlii de la Paris* este cea mai extinsă, cuprinzând anii dintre cele două războaie mondiale (1920-1939), când fluxul celor care sosesc la Paris se intensifică datorită emigrației masive din guberniile fostului Imperiu țarist. Pentru arta din Basarabia aceste timpuri au fost cele mai favorabile, întemeindu-se nucleul de bază al coloniei basarabene din Paris, motivația principală fiind studiile în capitala internațională a artei.

Ultima perioadă se referă (1945-1960) are referință la o epocă intitulată *Noua Școală de la Paris* și predominantă de curentele artei abstracte.

Antoine Irise. *Portocale și ananași*, 1949, u/p, 59×72

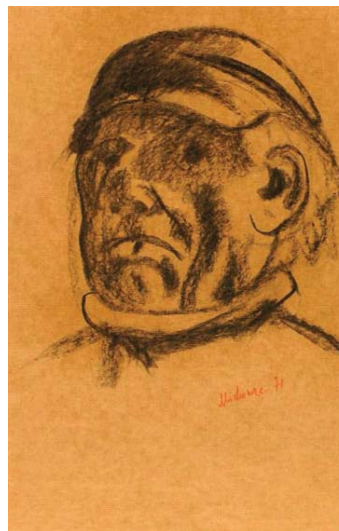
Samson Flexor. *Autoportret la 15 ani*, 1922, u/p
46×33 cm

Expresia îi aparține lui Andre Warnold, care publicase în 1925 o monografie intitulată *Les berceaux de la jeune peinture. L'École de Paris* (Leagănul tinerilor pictori. Școala de la Paris, Editura „Albin Michel”). Autorul aruncă o privire de ansamblu asupra activității comune a pictorilor sosiți, în majoritate, din alte țări, care s-au manifestat la Paris la începutul secolului XX. Termenul convențional este preluat ulterior de Pierre Francastel în 1946. În eseul *Nouveau dessin. Nouvelle peinture. L'École de Paris* (Noul desen. Noua pictură. Școala de la Paris), el analizează realizările celor mai importanți pictori pe care îi califică drept reprezentanți ai artei de tradiție franceză. În același an, Galeria Charpentier organizează expoziția „Cent chefs-d'oeuvres de peintre de l'École de Paris” (O sută de capodopere de pictură a Școlii de la Paris), însoțită de lansarea unui catalog omonim în ediție bilingvă [2].

Un interes aparte pentru reprezentanții Școlii de la Paris după cel de-al Doilea Război Mondial apare în Statele Unite ale Americii, prima publicație semnată de Raymond Nacenta făcându-și apariția în 1960 [3].

Lydia Harambourg argumentează utilizarea termenului ca o confirmare a continuității între diverse faze de dezvoltare a artei moderne, în care au fost implicați atât pictorii francezi, cât și cei sosiți din arealul Europei Centrale, dar mai ales din Europa de Est: Rusia, Polonia, Bulgaria, Cehoslovacia, Ucraina, România, Ungaria etc. Monografia face o prezentare generală a celor mai importanți pictori parizieni care au activat în perioada anilor 1945-1965 și care nu au avut legături relevante cu vreun curent sau școală artistică [4].

Integral, fenomenul a suscitat un deosebit interes în Franța, Rusia și Polonia, unde publicațiile

Samson Flexor. *Pablo Picasso*, 1971, h/c,
24×17 cm

științifice și selectarea bazei de date despre pictorii ruși, emigrați în Franța din Rusia pre- și postrevoluționară, au constituit un impuls pentru amplificarea cercetărilor. La începutul anilor 1990, în Franța a fost elaborată baza de date despre reprezentanții Școlii de la Paris, coordonată de istoricul de artă Nadine Nieszawer, care publică în anul 2000 monografia *Peintre juifs de l'École de Paris. 1919-1939*[5], tema fiind preluată de Adrian Darmon [6].

Subiectul respectiv este și mai intens dezvoltat în Rusia. În această țară a existat cea mai numeroasă diasporă franceză, în care au fost incluși și majoritatea pictorilor basarabeni, fenomen analizat în monografiile lui Oleg Leikind, Dmitrii Severiuhin din Sankt Petersburg, Constantin Mahrov (Paris) [7] și Andrei Tolstoi [8] din Moscova.

În Polonia tema este reflectată în monografia *W kregu École de Paris. Malarze zydowsky z Polski*, semnată de Jerzy Malinowski și Barbara Brus-Malinowski în 2007 [9], urmată de lucrarea scoțienei Natalie Adamson *Painting, Politics and Struggle for the École de Paris. 1944-1964*, apărută în 2009 [10].

O situație similară regăsim în România, unde artiștii plastici care s-au produs în țările europene au beneficiat de un interes aparte pe toată durata secolului XX, ultima publicație, *Culorile avangardei: arta în România. 1910-1950* [11], făcându-și apariția cu ocazia unei expoziții prezentate la București și în muzeele europene. Autorii proiectului *Peintres Juifs à Paris 1905-1939. École de Paris* (Nadine Nieszawer, Marie Boyé, Paul Fogel) includ în acest catalog doar câteva nume de artiști basarabeni, inclusiv *Joseph Bronstein* (1898-1943), *Gregoire Michonze* (1902-1982) [12], *Felix Roitman* (1902-1942), *Antoine Irisse* (1903-1957) [13] și *Isaac An-*

tcher (1899-1992). Doar cinci nume, fără a-i aminti pe Moissey Kogan, Olga Olby [14], Numa Patlajean [15], Pertz Vaxman, Zelman Otciacovsky, Alexandre Hinkis, Lidia Luzanovsky, creația și activitatea cărora s-a desfășurat în ambianța artistică a Parisului. Prin reconstituirea și punerea în valoare a operelor tuturor acestor plasticieni se încearcă să se configureze o panoramă generală a coloniei de basarabeni din capitala franceză, chiar dacă analiza lucrărilor se va referi la creațiile apărute doar în cadrul licitațiilor europene și americane. Specific pentru pictorii școlii pariziene este că nu se pune preț pe studiile profesionale obținute în țările de origine, ci pe implicarea lor activă în manifestările artistice franceze.

Astfel, Numa Patlajean și Pertz Vaxman sunt primii reprezentanți basarabeni ai Școlii de la Paris (anii 1910), urmați de Isaac Antcher (1920), Zelman Otciacovsky, Lidia Luzanovsky [16] și Olga Hrschanovskaia (1923), Gregoire Michonze și Joseph Bronstein (1924), Felix Roitman (1925), Antoine Irisse și Samson Flexor (1926), Tania Bailaure (1932), Alexandre Hinkis (1933), Elena Barlo (1932-34), Natalia Brăgalia (1928-31) și Tatiana Senchevici (1929-1932).

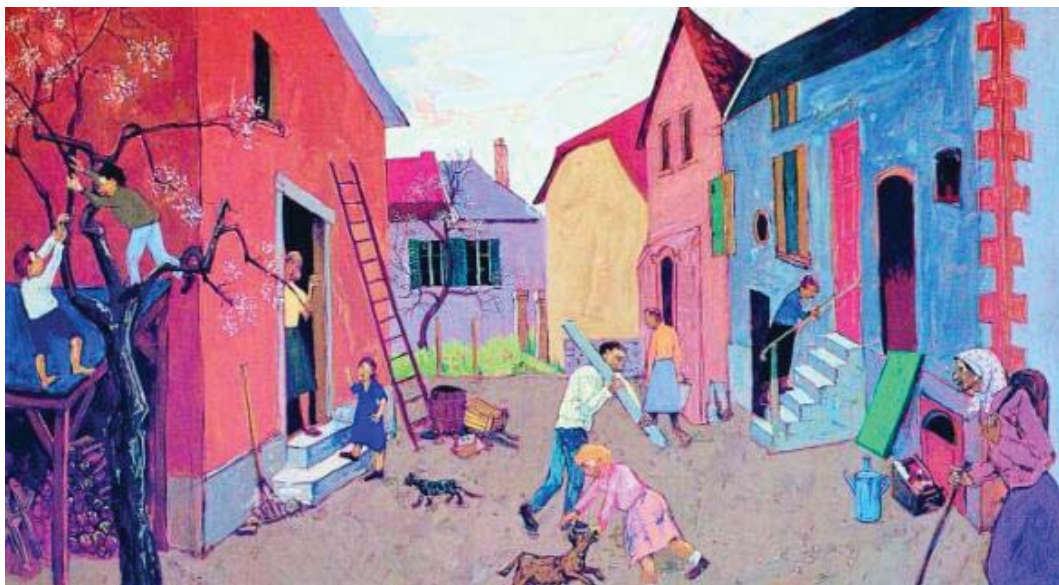
O parte dintre basarabeni preferă Academia Regală de Arte Frumoase din Amsterdam, Olanda, unde studiază Auguste Baillyre (1889-1902) și Nicolae Coliadici (1934-1936), iar în Belgia, la Liège – Idel Ianchelevici (1928-1933) [17] și Tatiana Nicolaidi (1932-34). La Bruxelles (1922-1924) și apoi la Paris (1924-1926) studiază Samson Flexor. Bruxelles a fost și gazda basarabenilor Elisabeth Ivanovsky (1932-1935), Afanasie Modval (1929-1933), Claudia Cobizev (1932-1935), Moisei Gamburd (1925-

1929) și Nina Jascinsky (1934-1936).

La hotarele secolelor XIX-XX, în Germania, la Munchen, la Academia de Arte din Bavaria studiază Șneer Cogan (1897-1903) și Moissey Kogan, care urmează cursurile doar primul semestru al anului 1906, iar Gheorghe Ceglocoff a studiat la Academia de Pictură din Drezda între anii 1926-1928.

Printre școlile artistice în care și-au făcut studiile studenții basarabeni în Paris un rol aparte l-au jucat Académie Julian, La Grand Chaumière, Ranson și École Nationale Supérieure des Arts Décoratifs. În La Grand Chaumière, studiază, de exemplu, Isaac Antcher, Olga Hrschanovskaia (Olby), Lidia Luzanovsky, Antoine Irisse, Alexandre Hinkis, care urmează și École Nationale Supérieure des Arts Décoratifs, pe care o absolvește în 1939. Zelman Otciacovsky și Samson Flexor studiază la École Nationale Supérieure des Arts Décoratifs (1926) și la Académie Ranson (1935), ultimul urmând studiile și La Grand Chaumière. În 1925 la Académie Julian își începe studiile Sașa Moldovan, continuându-le apoi la Grande Chaumière.

Pictorii basarabeni au avut rara ocazie să fie îndrumați de profesori notorii în istoria artei europene din prima jumătate a secolului XX – *Antoine Bourdelle* și *Ossip Zadkine* (Lidia Luzanovsky), *Aristide Maillol* (Numa Patlajean), *Andre Lhote* (Olga Olby), *Fernand Léger* (Alexandre Hinkis), *E. Baga* și *B. Chadell* (Tatiana Senchevici-Bulavițchi), *Eduard Mac Avoy* (Elena Barlo), *Constant Mantold* (Nina Jascinsky și Moisei Gamburd), *Herman Teirlinck* (Elisabeth Ivanovsky), *Johan Caspar Herterich* (Șneer Cogan), *Wilhelm von Rumann* (Moissey Kogan) ș.a.

Gregoire Michonze. *Scenă din Juilly*. 1967, u/p, 145×67 cm

Potrivit informațiilor Arhivei Organizațiilor social-politice din Chișinău [18], întocmite în anii 1940-1941, la Académie Julian din Paris au mai studiat soții Ana (1895) și Ivan Minocichin (1888), care anterior au studiat la Odessa. În aceeași sursă este amintit cu studii la Paris și Vladimir Doncev, colegul Lidiei și al lui Auguste Baillyre de la Sankt Petersburg. Cu studii la Bruxelles, în aceeași listă figurează Irina Barovskaia (1906), care anterior a studiat la Academia de Arte din București și Elisabeta Aivaz (1893) cu studiile de specialitate făcute într-un atelier particular din Paris.

În literatura istorică de specialitate, apărută în Rusia postsovietică, când este vorba de emigrația artiștilor plastici peste hotare din perioada interbelică, nu s-au investigat rădăcinile și izvoarele acesteia, fiind invocată revoluția bolșevică sau represaliile oamenilor de cultură.

Pentru noi această problemă are tangență directă cu prezența, destul de importantă, a pictorilor basarabeni în mediul și arta europeană, însă cauzele plecării lor în străinătate la studii și antrenării în procesul artistic european sunt diferite. La bază stau condițiile istorice, deoarece în prima jumătate a secolului XX, în afară de pictorii etnici ruși, au emigrat și mulți evrei din toate periferiile Imperiului. Dacă în primul caz au plecat cei care nu au acceptat revoluția rusă, ultimii au emigrat din cauza legislației dominante în Rusia țaristă, situație care a durat secole, una discriminatorie pentru populația evreiască.

Istoricul constituirii unei asemenea situații devine clar dacă lecturăm succint literatura bibliogra-

fică la tema dată. Astfel, în dreptul rus din perioada țaristă a existat termenul „limita sedentară” special prevăzut pentru etnicii evrei, istoria avându-și începuturile pe timpurile Ecaterinei a II-a prin Ucazul din 1791 în care se specifica unde poate locui și activa populația evreiască pe teritoriul Imperiului, lege care a acționat până în 1917. Această lege era obligatorie pe tot teritoriul anexat al Regatului Poloniei, Lituaniei, Bielorusiei, Basarabiei și al guberniilor din sudul Ucrainei [19].

Una din prevederile acestei legi se referea la interdicțiile privind studiile, la care aveau acces tinerii evrei, pentru care existau anumite cote. În instituțiile de învățământ superior, conform legii din 1880, norma procentuală a evreilor pentru studii era de 3% – în capitale, 5% – în alte orașe și 10% – în limita sedentarizării. În consecință, tinerii plecau la studii în Germania și Austro-Ungaria, unde în universități se vorbea în idiș, un dialect sudic al limbii germane, iar după absolvire ei se întorceau în Rusia, fiind deja revoluționari profesioniști, integrându-se în celulele narodniciste [20].

Acest mod de antisemitism de stat s-a acutizat după prima revoluție rusă din anii 1905-1907, odată cu apariția așa-numitelor „Sute negre”, care au organizat circa 600 de pogromuri, inclusiv cel din anul 1903 de la Chișinău. Până în 1917 sau cel târziu 1918, aceleași legi dirijau și existența evreilor basarabeni, martori ai cărora au fost părinții viitorilor pictori.

Despre emigrația masivă în Paris a pictorilor de origine evreiască de la începutul secolului XX, din diverse țări europene, dar mai ales din vastul spațiu

Antoine Irise. *Domnișoara cu mandolina II*, 1949, u/p, 114×146 cm

al Imperiului țarist, amintește Nadine Nieszawer, fără a analiza circumstanțele acestei emigrații. Autorii ediției doar constată anii și perioadele când aceștia își fac apariția în Franța, fiind incluși în circuit prin intermediul Școlii de la Paris, instituție sau asociație care nu a existat vreodată.

Același subiect constituie și interesul jurnalistului Adrian Darmon, care în articolul publicat în revista „La vie” stabilește în ordine cronologică sosirea pictorilor-evrei din regiunile Imperiului, incluzându-i în această listă și pe basarabeni trecuți cu vederea anterior – Joseph Bronstein, Zelman, Felix Roitman, dar totuși fără a aminti numele lui Moïssy Kogan, care s-a aflat la Paris după 1910, naționalitatea ultimilor fiind indicată drept ucraineană.

Astfel, după informațiile furnizate de Adrian Darmon, basarabeni sosesc la Paris începând cu anul 1922: Gregoire Michonze, urmat de Zelman (1923), Isaac Artcher și Joseph Bronstein (1924), Felix Roitman (în 1925). Publicistul face și referințele respective privitor la cauzele și circumstanțele apariției la Paris a lui Amedeo Modigliani și a altora din spațiul Imperiului Rus, specificând că printre cei sosiți la Paris între anii 1900 și 1939, majoritatea au fost marginalizați în țările lor, amintind de pogromurile ruse din imperiu, Ucraina, Polonia și Basarabia, continuate într-o formă mai voalată după 1924 de regimul lui Stalin, situație care nu a existat în țările europene, inclusiv în România, până la cel de-al Doilea Război Mondial.

Basarabeni sosiți la Paris, ca și majoritatea celor care au emigrat din Imperiul Rus, erau limitați de dreptul sedentar care le îngreua posibilitățile de a obține studii superioare. În acest caz, Parisul le-a oferit un paradis pe pământ, fără antisemitism, pogromuri și confruntări etnice. Chiar dacă Basarabia nu se mai afla în componența Rusiei țariste după 1918, tragedia prin care au trecut evreii în Chișinău anulului 1903 mai era destul de proaspătă în memorie.

Din România, de exemplu, cei care au plecat la studii, au rămas în Franța ori au revenit în țară fără a avea impedimente de ordin restricțional. Drept exemplu pot servi numele lui Iosif Iser, care studiază la Paris în 1908, iar mai apoi locuiește acolo (1921-1934), Petre Iorgulescu-Yor (1919), Margareta Sterian (1926), Victor Brauner (1930), un cunoscut suprarealist european și marele Constantin Brâncuși, unicii care au decis să rămână în Franța.

În Basarabia de la începutul secolului XX puțini dintre pictori s-au reîntors din străinătate sau au vizitat-o. Ca excepție sunt scurtele vizite la Chișinău ale lui Moïssy Kogan în 1913 și 1933, ale Elisabetei Ivanowsky în 1970, când și-a revăzut părinții și

colegii de la Școala de Belle Arte – Claudia Cobizev, Rostislav Ocușco și Ana Baranovici.

Reușitele plasticienilor basarabeni în cadrul Școlii de la Paris, comparativ cu realizările reprezentanților altor școli naționale din Europa de Est par, la prima vedere, destul de modeste, dat fiind cunoașterea insuficientă a autorilor și operelor lor. Dar faptul că pentru mulți dintre ei, în Franța, Belgia și Olanda au fost fondate muzee care le poartă numele, este un indiciu al aportului pictorilor basarabeni la evoluția artistică a artei europene.

Bibliografie și referințe

1. Auguste Baillayre. F.2989 r. 1, d. 26, Arhiva Națională a Moldovei.
2. Lassaigne J., Stewart W. *Sent chefs d'oeuvre de peintres de l'école de Paris*, Galerie Charpentier, Edition bilingve, 1947, 203 p.
3. Nacenta R. *School of Paris (École de Paris)*, New York, Graphic Society, 1960, 366 p.
4. Harambourg Lydia. *Dictionnaire des peintres de l'École de Paris*, Nechatel, 1993, 536 p.
5. Nadine Nieszawer, Marie Boyé, Paul Fogel. *Peintres Juifs à Paris 1905-1939. École de Paris*, Editions Denoel, 2000.
6. Darmon Adrian. *Autour de l'art juif. Peintres, sculpteurs et photographes*. Paris, ed. Carnot, 336 p. A se mai vedea: Darmon A. *La preponderance des peintres juifs dans l'École de Paris*, „La vie”, 17 novembre 2008.
7. Leikind O.L., Mahrov K.V., Severiuhin D.Ia. *Hudojniki russkogo zarubejia: Biograficeskii slovari*, Sankt Peterburg, 1999.
8. Tolstoi A.V. *Russkaia hudojstvennaia emigraczia v Evrope v pervoi polovine XX-go veka*, Moskva, Iskusstvo - XXI vek, 2005, 312 c.
9. Malinowski J., Brus-Malinowski B. *W kregu Ecole de Paris*. Malarze zydowsy z Polski, Warszawa, 2007, 338, p.9.
10. Adamson Nadine Painting, *Politics and Struggle for the Ecole de Paris. 1944-1964*. Ashgate, 2009, 330 p.
11. *Culorile avangardei în România*. Colectiv de autori, București, 2007, 284 p.
12. **Gregoire Michonze** (Grigore Michonze, 22 martie 1902, Chișinău - 29 decembrie 1982, Paris), pictor francez. Studiază de la începutul activității noi Școli de Arte Frumoase conduse de Alexandru Plămădeală, în atelierul lui Auguste Baillayre, care îl amintește printre cei mai talentați discipoli ai săi. A participat la prima expoziție de artă basarabeană de la București la hotarul anilor 1920-1921, după care se stabilește la București, unde își continuă studiile la Școala de Arte Frumoase și se împrietenește cu Victor Brauner care îl angajează ca asistent de scenograf la Teatrul Național. În 1922 a plecat la Paris. În capitala artei internaționale Grégoire Michonze urmează cursurile la École des Beaux Arts, unde și-l face amic pe Max Ernst, care l-a introdus în 1924 în cercul suprarealiștilor, format, printre alții, de André Breton,

Paul Éluard, Yves Tanguy și André Masson. În această perioadă a dezvoltat o prietenie durabilă cu Chaim Soutine și scriitorul Henry Miller. Între 1927 și 1930 a realizat naturi statice și peisaje suprarealiste și și-a schimbat numele în Michonze.

13. **Antoine Irisse** (Avram Irisse, Chișinău, 18 aprilie 1903 - 10 ianuarie 1957, Paris), pictor francez. A studiat la Școala de Arte Frumoase din Chișinău și la Academia Regală de Arte din Bruxelles, unde în 1924 se angajează în serviciul auxiliar al armatei belgiene. În 1926 pleacă la Paris, studiind în atelierul sculptorilor Wlerick și Arnold. Pictor fovist al Școlii pariziene, participant activ la manifestările din Montparnasse. Este menționat de critica de artă în 1929, în special de Waldemar George, editorul revistei „Prisme des Arts”. Expoziții solo: Katia Granoff, „Aux Quatres Chemins” and at the Gallery Armand Drouant. Mai târziu organizează două expoziții în Gallery André Weil, de pe str. Matignon, bucurându-se de succes la public și în rândul criticilor de artă. Pictura sa de factură poetică devine un imn al luminilor și al dragostei de viață, asociindu-se cu culorile decorative și simplificarea perspectivei, prin contraste de formă și delimitare a conturului. Subiectele sale erau destul de simple, cum era și el înșiși: vederi din atelier, modeste accesorii din viață, vase cu flori, portrete. A fost un adevărat poet și l-a inspirat pe Matisse, care îl admira.

14. **Olga Hrschanovskaia** (Beasley, Dommartin, Chișinău, 14 aprilie 1900 - 28 noiembrie 1990, Larmour-Baden, Bretagne, Franța), pictor francez. În anii 1919-1921 este studentă la Auguste Baillayre la Chișinău, iar după studii participă la decorul Teatrului din București. După 1921 studiază la Kunstgewerbschul din Berlin, iar din 1924 frecventează La Académie Grand Chaumière în atelierul lui Andre Lhote. Din 1938 semnează lucrările cu pseudonimul Olga Olby. După căsătoria cu Yves Dommartin se stabilește la Nivernais (1938). Participă cu regularitate la expozițiile internaționale și cele pariziene. Între anii 1950-1953 decorează interiorul bisericii Saint-Léger-des-Vignes. Din 1973 a locuit în Bretagne. În 1988 în vechea biserică benedictină din secolul XI a orașelului Decise se inaugurează Sala „Olga Olby”, unde se păstrează majoritatea lucrărilor sale. Lucrările Olgăi Olby se păstrează și la Chișinău.

15. **Patlagean, Numa** (1888, Chișinău - 1961, Antibes, Franța), sculptor. Studii: Școala de desen din Chișinău, atelierul de sculptură, profesor Vladimir Ocușco (1907). Lucrarea sa de diplomă la Școala de desen din Chișinău a fost bustul lui Vladimir Ocușco (1911). La Paris a studiat la École des Beaux Arts, în atelierul celebrului sculptor francez Aristide Maillol. În anii Primului Război Mondial a plecat în America, revenind în Franța în 1920, unde organizează la Paris prima sa expoziție personală, ca mai apoi, în 1921, să expună la Londra și în 1929 la New York. Este autorul unor portrete și figuri simbolice. Opera lui este ex-

pusă în muzeul Vuster din Massachusetts (S.U.A.).

16. **Luzanowsky (Marinescu) Lydia** (30 august 1899, Kiev - 1983, Franța), sculptor francez.

Fiica unui critic teatral provincial de origine poloneză. A copilărit în Basarabia unde a urmat Școala de Belle Arte, probabil în anii 1919-1924. A participat la Expoziția basarabeană de la București, iar în 1924 este menționată cu Grand Prix al Salonului și obține o bursă la Paris, unde studiază la Academia Grande Chaumière în atelierul lui Antoine Bourdell și Ossip Zadkine. A realizat figuri, busturi și reliefuri din chips, marmură, teracotă, lemn și bronz. Sculpturile *Cântăreții ambulanti* și *Portret de copil* au fost achiziționate de Muzeul de Artă Contemporană din Paris, *Acordeonistul* – de Comisia de Stat pentru achizițiile operelor de artă, bustul fizicianului J. Perren fiind instalat în foaierul Centrului de cercetări științifice din Paris. În anii 1970 a donat Ermitajului și Muzeului „A.S. Pușkin” un bust de marmoră, figura în bronz *Femeie așezată* și gorieful *Hristos dezamăgit*, medalia *Câine ciobănesc din Afganistan*. Operele Lydiei Luzanowsky se păstrează în Muzeul „Olga Olby” din Decise, una dintre cele mai apropiate prietene ale sale, cu care făcuse cunoștință la Varșovia, de unde ambele au sosit la Paris. Sunt expuse busturile lui Jean Cocteau, Mistinguett, bustul verișoarei Berthe și al Olgăi Olby.

17. **Idel Ianchelevici** (5 mai 1909, Leovo - 28 iunie 1994, Maisson-Laffitte, Ile de France), sculptor și grafician belgian și francez. Din 1928 face studii la Facultatea de Medicină din Liège (Belgia). Revenit în Basarabia, face armata (1929-1931), iar după demobilizare se stabilește în Liège, unde studiază la Academia de Arte Frumoase. În 1933 este menționat cu Premiul pentru sculptură și se stabilește în Bruxelles. În 1935 realizează proiectul Pavilionului românesc pentru Expoziția Internațională de la Bruxelles. Cea mai celebră sculptură a sa – *Plonjorul*, Ianchelevici o creează pentru Expoziția Internațională a Apei din Liège (1933). În 1945 sculptorul instalează în La Louvière una dintre cele mai cunoscute sculpturi – *Apelul*. Monumentul consacrat deținuților politici a fost inaugurat în Fortul Breedonck (1954), nu departe de Antwerpen, care în anii ocupației fasciste era folosit ca lagăr intermediar pentru deținuții și evreei Belgiei. Membru de onoare al Academiei Române (1977).

18. Arhiva Organizațiilor social-politice din Chișinău, F. 2906, r.1, d.1.

19. Геллер М. Я. *Реальность и мечты Александры I*. Глава 9. В *Истории русской империи* в 3-х томах, Москва, Издательство МИК, 1997.

20. Семенов Ю. *Евреи России*. В книге *Национальная политика в императорской России*. Москва, Центр по изучению межнациональных отношений Российской Академии Наук, Координационно-методический центр Института этнологии и антропологии им. Н.Н.Миклухо-Маклая, 1997.